

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ФРИГА ІННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 371:374.7(477.43) «185/1941» (043.3)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ
ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ НА ПОДІЛЛІ
(друга половина ХІХ століття – 1941 р.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Шоробура Інна Михайлівна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Лук'янова Лариса Борисівна,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені
Івана Зязюна НАПН України, директор.

доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Віра Олександрівна,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти.

Захист відбудеться «19» грудня 2019 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 70.145.01 у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії за адресою: зала засідань, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії за адресою: вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013; та на сайті академії за адресою: www.kgra.km.ua.

Автореферат розісланий «18» листопада 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б. С. Крищук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблеми дослідження історії вітчизняної освіти залишаються вкрай актуальними з огляду на процеси утвердження сучасної Української держави, які передбачають розбудову системи національної освіти, а відповідно й розвиток педагогічної та історико-педагогічної науки. Сьогодні відбуваються процеси докорінної модернізації вітчизняної системи освіти в умовах глобалізаційних процесів, які охопили і світовий, й український ринок праці. В Україні розширення спектру освітніх програм для дорослих залишається основним індикатором розвитку сучасного суспільства і за соціально-економічним, і культурним векторами. Це пов'язано із багатогранністю освіти, яка стає основою соціальної та культурної життєдіяльності кожного індивіда, становлення свідомого громадянина держави та беззаперечно є гарантом національної безпеки держави. Надзвичайно важливим чинником успішного розвитку України є ефективна система вищої освіти, яка реформується в контексті усталених європейських практик.

Пріоритетні завдання щодо формування активної творчої особистості, забезпечення умов для її самореалізації визначено в державних, законодавчих і нормативно-правових документах, які регулюють розвиток галузі освіти дорослих, як-от: Конституція України, закони України «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про вищу освіту» (2014), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), постанови Кабінету Міністрів України, що стосуються різнопланових аспектів підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, та накази Міністерства освіти і науки України, серед яких «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти» (2018), «Про утворення робочої групи з розроблення проекту Закону України «Про освіту дорослих» (2018) та ін.

Успішність сучасної людини пов'язана із самовдосконаленням та самоосвітою. Перед державою стоять завдання зі створення для успіху громадянина сприятливих умов для навчання впродовж життя. Для впровадження ефективних практик у системі освіти дорослих широкому колу політиків, управлінців, громадських діячів, науковців та експертів потрібно використовувати і важливі світові досягнення, і цінний національний досвід, зокрема й регіональний, що був напрацьований упродовж різних історичних періодів. Його критичний аналіз допоможе уникнути можливих помилок та водночас сприятиме утвердженню якісних зрушень у реалізації освітньої реформи в умовах динамічного сьогодення, зокрема і в сегменті освіти дорослих.

Відтак дослідження різних аспектів означеної проблематики в контексті розвитку Подільського регіону в період другої половини XIX століття – 1941 р. набуває особливої актуальності, оскільки, з одного боку, дозволяє з'ясувати загальні процеси та тенденції, пов'язані з формуванням елементів освіти дорослих, а з іншого, – виявити її регіональну специфіку та певну своєрідність.

Окремі питання інституційного становлення мережі навчальних закладів, які спеціалізувалися на розробках моделей функціонування освіти дорослих, та її змістовного наповнення імперського періоду неодноразово ставали предметом наукового аналізу в працях безпосередніх учасників освітнього процесу та сучасних дослідників. Зокрема, у студіях Я. Абрахової, І. Адаменко, Д. Галаніної, В. Грехова, Б. Грінченка, О. Комарова, М. Корфа, С. Лотоцького, Т. Лубенець, Є. Мединського, С. Миропольського, О. Пометун, О. Пругавіна, О. Сухомлинської, Н. Тупак, К. Ушинського та ін. зроблені спроби теоретичного осмислення та практичного обґрунтування починань у сфері освіти дорослих.

Історико-педагогічна наука радянської доби, репрезентована розробками Н. Богуславської, В. Вахтерова, З. Гіптерс, Д. Елькіна, П. Казанцева, А. Курської, О. Кутова, Р. Овдїєнка, О. Петренка, А. Пругавіна, М. Рубакіна, Т. Фальборк, В. Чарнолуського, В. Шулько, А. Щапова та ін., базуючись на цілком визначених методологічних засадах, значну увагу приділяла методичному забезпеченню процесу, створенню та впровадженню навчальних програм для дорослих. З огляду на ідеологічну компоненту в цих працях найбільшу цінність становить оприлюднення нових фактографічних даних, уведення до наукового обігу комплексів документальних джерел та наведення статистичних відомостей.

Сьогодні спектр наукової проблематики, безпосередньо чи опосередковано пов'язаної зі становленням та функціонуванням інституту освіти дорослих, суттєво збагатився. При цьому географічною межею дослідницьких студій є й всеукраїнський контекст перетворень (В. Вихрущ, Т. Завгородня, Л. Лук'янова, О. Мартіросян, Л. Романишина, Л. Сігаєва, Л. Тимчук та ін.), і її регіональний складник (І. Воробець, О. Ключко, Є. Поточни та ін.).

У контексті нашого дослідження варто наголосити також на працях Н. Осъмук, І. Сидоренка, Н. Терьохіної, І. Фольварочного та ін., які зосередили увагу на вивченні неформальних підходів до організації освіти дорослих. Заснування та розвиток навчальних закладів системи вивчали Н. Андрійчук, Л. Вовк, Н. Коляда, І. Кравченко, І. Лікарчук, В. Майборода, Н. Матвійчук, О. Огієнко, І. Руснак, В. Яремчук, І. Ящук та ін. На рівні Подільського регіону цій же проблемі студії присвятили В. Берека, Б. Крищук, К. Мельник, В. Пугач, І. Сесак, А. Суворий, І. Шоробура та ін.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових розвідок, присвячених заявленому предмету, комплексне дослідження зазначеної теми відсутнє. Здійснений аналіз результатів дослідження становлення і розвитку освіти дорослих на Поділлі в історичній ретроспективі сприяв виявленню низки *суперечностей* на концептуальному, методологічному, змістовному та практично-функціональному рівнях, зокрема:

– чималий масив праць щодо різноманітних аспектів освіти дорослих опирається на різні методологічні підходи, різні тлумачення хронологічних етапів досліджуваного періоду, має різну структуру джерел та фактологічну базу, що загалом не сприяє формуванню чіткого наукового погляду на проблему освіти дорослих на українських землях у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст.;

– високий науковий рівень окремих праць певною мірою нівелюється відсутністю методичного впровадження їхніх досягнень у сучасних закладах післядипломної освіти;

– недостатня увага приділяється дослідженню регіональної специфіки розвитку системи освіти дорослих, що в умовах активізації процесів децентралізації є суттєвою прогалиною сучасної педагогічної науки;

– нерозв'язанні питання про: ступінь наступництва організаційно-педагогічних засад періодів самодержавства, національно-визвольних змагань і радянської влади; рівень взаємозалежності організаційно-педагогічних засад освіти дорослих і освіти дітей у досліджуваній період; міру ефективності систем освіти дорослих на різних етапах її становлення та функціонування.

З огляду на все вищезазначене, назріла потреба проаналізувати, систематизувати та узагальнити процеси і явища, пов'язані з організаційно-педагогічними засадами освіти дорослих періоду другої половини XIX століття – 1941 р. в його регіональному вимірі, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: **«Організаційно-педагогічні засади освіти дорослих на Поділлі (друга половина XIX століття – 1941 р.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану й загальної проблеми наукових досліджень Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії і є складником наукової теми «Національно-культурне відродження на Поділлі (початок XX століття)» (номер державної реєстрації 0115U004580).

Тему дисертації затверджено вченою радою Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 13 від 22.12.2015 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 1 від 31.01.2017 р.).

Мета дослідження полягає в здійсненні комплексного аналізу організаційно-педагогічних засад розвитку освіти дорослих на Поділлі в період другої половини XIX століття – 1941 р. з метою творчого використання цього історико-педагогічного досвіду в організації сучасної системи освіти дорослих.

Відповідно до мети сформульовано основні **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження освіти дорослих на Поділлі та охарактеризувати історіографічно-джерельну базу проблеми.

2. Виокремити етапи розвитку освіти дорослих на Поділлі в другій половині XIX ст. – 1941 р.

3. Розкрити основні напрями становлення освіти дорослих та проаналізувати її якісні зрушення в міжвоєнні роки на Поділлі.

4. Охарактеризувати організаційно-педагогічні засади освіти дорослих на Поділлі означеного періоду.

Об'єкт дослідження – освіта дорослих на Поділлі.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні засади становлення та розвитку освіти дорослих на Поділлі в другій половині XIX ст. – 1941 р., програмне, методичне, інституційне забезпечення цього процесу.

Відповідно до поставленої мети і визначених завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація) – для обґрунтування актуальності дослідження, визначення понятійно-категоріального апарату, формулювання висновків; *конкретно-наукові* (теоретичний аналіз архівних документів, періодичних видань, історико-педагогічної літератури) – для аналізу історіографії проблеми; *пошуково-бібліографічний* – для систематизації та класифікації джерельної бази з теми дослідження; *історико-генетичний* – для дослідження генези освіти дорослих; *конкретно-історичний* – для виокремлення основних напрямів діяльності урядових структур у сфері освіти дорослих; *історико-порівняльний* – для розкриття запровадження нової структури вищої освіти, організації освітньо-виховного процесу у вищій школі, *проблемно-хронологічний* – для з'ясування процесу реформування вищої освіти в періоди «українізації» та «радянзації».

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХІХ ст. – 1941 р. *Нижня межа* визначається оприлюдненням «Маніфесту» про скасування кріпосного права та «Положення про селян, що виходять з кріпосної залежності». *Верхня межа* зумовлена нападом Німеччини та її союзників на Радянський Союз, що кардинально змінювало умови функціонування освітньої системи.

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальній приналежності подільських земель у визначений хронологічний період. Тому розвиток теорії і практики освіти дорослих розглядаємо в межах Подільської губернії (у другій половині ХІХ ст. – 1917 р.), території Поділля в часи формування національної моделі освіти дорослих (1917–1920 рр.), та території сучасних Хмельницької і Вінницької областей, що ввійшли до складу УРСР (1920–1941 рр.).

Історіографічно-джерельну базу дослідження склали такі групи джерел: нормативно-правові акти Подільської губернії та Української РСР; монографії; дисертаційні студії; навчально-методична література відповідних історичних періодів; архівні та документальні джерела нормативного, статистичного та історико-педагогічного характеру (статистичні дані та пам'ятні книги про Подільську губернію, звіти про навчально-виховний процес у навчальних закладах тощо); статейні публікації та матеріали щорічників (акти навчальних закладів); довідково-енциклопедичні видання, на сторінках яких публікувалися документи, пов'язані з розвитком освіти дорослих.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* на основі узагальненого, системного історико-педагогічного аналізу розвитку освіти дорослих на Поділлі другої половини ХІХ ст. – 1941 р. розкрито систему підготовки освіти дорослих для державних та духовних навчальних закладів Поділля; обґрунтовано авторську періодизацію розвитку досліджуваного феномена в досліджуваній хронологічний період: І етап – створення елементів освіти дорослих (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.) пов'язаний із появою хат-читалень духовного відомства у формі засвоєння нової інформації та

неформального виду освіти, недільних (недільних та суботніх) шкіл у формі індивідуальної та/або групової форм організації педагогічного процесу, інформального виду освіти, класів для дорослих у формі початкової школи повторення, середніх сільськогосподарських училищ у формі освіти на робочому місці, мережі навчальних закладів, підпорядкованих галузевим міністерствам, в екстернатній формі здобуття освіти; II етап – формування національної моделі освіти дорослих (1917–1920 рр.), пов’язаної з відкриттям українських державних університетів у Києві та Кам’янці-Подільському; українізацією шкільної освіти в добу Української Народної Республіки; активізацією освіти дорослих громадською організацією «Просвіта»; III етап – становлення радянської конструкції освіти дорослих на території Поділля (1920–1941 рр.).

– *уточнено* визначення поняття «освіта дорослих» як процес і результат засвоєння певної системи знань, умінь і навичок на базі функцій андрагогіки, з урахуванням фізіологічних та психічних функцій дорослого (особи, якій характерні особистісні інтелектуальні можливості), його рівня самосвідомості, зрілості, економічної незалежності, життєвого досвіду та пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки;

– *подальшого розвитку* набуло розкриття змістового та організаційно-педагогічного наповнення процесу освіти дорослих на основі практик Подільського регіону;

– *до наукового обігу* введено архівні документи з різних фондів центральних та регіональних архівосховищ, що дало можливість розширити відомості про педагогічну, науково-методичну й управлінську діяльність навчальних закладів Поділля протягом другої половини XIX ст. – 1941 р.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що науково-педагогічні матеріали слугують джерельною базою для викладання курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки»; для створення спецкурсів та спецсемінарів у закладах вищої освіти та системи післядипломної освіти. Основні положення й результати дисертації можуть бути використані під час проведення лекцій, семінарських та практичних занять з історії педагогіки, історії України, історії української культури, педагогіки, філософії освіти, краєзнавства, народознавства в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти; для проведення виховних заходів, підготовки монографій, підручників, посібників, статей, дисертацій, дипломних та курсових робіт з актуальних питань окресленої теми.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка про впровадження № 33/19 від 28.05.2019 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка про впровадження № 06/36 від 11.06.2019 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 306 від 13.06.2019 р.), КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка про впровадження № 01-23/425 від 14.06.2019 р.), науково-методичного центру організації наукової роботи та моніторингових досліджень Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 575 від 20.06.2019 р.),

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка про впровадження № 823-33/03 від 24.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертаційному дослідженні наукові результати одержані автором самостійно. У праці [5], опублікованій у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає в дослідженні та аналізі андрагогічного підходу в системі післядипломної педагогічної освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати проведеного дослідження були предметом обговорень під час виступів на наукових, науково-практичних, науково-методичних конференціях та семінарах різного рівня, серед яких: – *міжнародні*: «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2018), «Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства» (Харків, 2019); – *всеукраїнські*: «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2018), «Сучасні педагогічні дослідження в Україні» (Хмельницький, 2017, 2018).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 16 наукових публікаціях автора (15 – одноосібні), з яких 11 відображають основні наукові результати дисертації (зокрема, 3 статті у вітчизняних наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 1 публікація в зарубіжному науковому виданні), 4 – апробаційного характеру, 1 публікація, яка додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (520 найменувань, з них – 135 архівних джерел) та додатків (16 на 90 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 327 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 192 сторінках. Роботу ілюстровано 17 таблицями та 3 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, вказано її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, хронологічні та територіальні межі дослідження; охарактеризовано джерельну базу дисертації; визначено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження, апробацію результатів, вказано публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Освіта дорослих на Поділлі як історико-педагогічна проблема»** – здійснено аналіз теоретико-методологічних засад дослідження освіти дорослих, висвітлено історіографію та джерельну базу дослідження, а також запропоновано періодизацію розвитку освіти дорослих у другій половині XIX ст. – 1941 р.

Систематизація наукових поглядів щодо сутності поняття «освіта дорослих» (у сучасному розумінні) уможливила виявити терміни, які в різні періоди були синонімічними або дотичними до цього поняття. Зокрема, з 90-х рр. XIX ст. – це «позашкільна освіта»; з 20-х рр. XX ст. – «політосвіта»; з 60-х рр. XX ст. –

«неперервна освіта», «позаінституційна освіта», «неформальна освіта», «культосвіта» тощо.

Аналіз різних наукових підходів до феномена «освіта дорослих» дав можливість запропонувати власне тлумачення означеного поняття, яке розуміють як процес і результат засвоєння певної системи знань, умінь і навичок на базі функцій андрагогіки, з урахуванням фізіологічних та психічних функцій дорослого (особи, якій характерні особистісні інтелектуальні можливості), його рівня самосвідомості, зрілості, економічної незалежності, життєвого досвіду та пріоритетів суспільного розвитку і потреб економіки.

Обґрунтовано організаційно-педагогічні засади освіти дорослих на Поділлі в період другої половини ХІХ ст. – 1941 р. як складників сучасної вітчизняної освіти дорослих: післядипломної освіти, курсів підвищення кваліфікації, безперервного професійного розвитку та інших інституцій, передбачених законодавством.

Обґрунтовано трактування поняття «організаційно-педагогічні засади», яке в дослідників відчутно різниться. З огляду на те, що «засади» – це «вихідне, головне положення, принципи, основа світогляду», під організаційно-педагогічними засадами освіти дорослих варто розуміти сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених положень (нормативне забезпечення та стандарти освіти), педагогічних основ (мети, умов, форм, методів, змісту, підходів) та принципів, що забезпечують становлення особистості компетентного фахівця, повинні мотивувати засвоювати навчальний матеріал та трансформувати навчальну діяльність у професійно-практичну.

Здійснено систематизацію загальнометодологічних наукових підходів, що визначають напрями освіти дорослих, результати якої можуть сприяти дослідженню генези освіти дорослих із метою врахування результатів теоретико-практичних здобутків у вітчизняній галузі. Розглянуто види та форми освіти дорослих в Україні на законодавчому рівні, визначено формальний, неформальний та інформальний види освіти дорослих на Поділлі в період другої половини ХІХ ст. – 1941 р. 1) Формальний вид освіти дорослих – освіта, що здобувалася дорослими подолянами в стінах закладів реальної та спеціальної освіти (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.), вищих навчальних закладів та закладів професійно-технічної освіти (1917–1941 рр.); 2) неформальний вид освіти дорослих – освіта, що здобувалася неписьменними подолянами в приміщеннях народних читалень, недільних школах (зокрема закладах Міністерства народної освіти та установах відомства православного віросповідання при Св. Синоді) (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.), а також на різних вечірніх курсах, у школах (при ліквідації неписьменності) та закладах фабрично-заводського учнівства (1917–1941 рр.); 3) інформальна освіта дорослих – здобуття дорослими певних компетентностей у другій половині ХІХ ст. – 1917 р. у недільних школах, а пізніше – у класах із ліквідації неписьменності, на вечірніх курсах та у вечірніх школах. Визначено пріоритетні принципи в дослідженні історіографії розвитку освіти дорослих (принцип історизму, що дозволив визначити історичні умови виникнення первинних функцій джерела; принцип об'єктивності, що забезпечив

критичну та максимально об'єктивну роботу з архівними та науковими джерелами; принцип всебічності та цілісності, що нейтралізував дію упередженого ставлення в оцінці змісту джерела) та акцентовано увагу на використанні хронологічного та джерелознавчого, історико-системного методів дослідження.

Обґрунтовано використання відповідних фондів архівних установ, пов'язаних із розвитком освіти дорослих на Поділлі в другій половині ХІХ ст. – 1941 р.: Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Хмельницької області та Державного архіву Вінницької області, що дало змогу поглибити відомості про педагогічну, науково-методичну й управлінську діяльність навчальних закладів Поділля впродовж другої половини ХІХ ст. – 1941 р.

Здійснено класифікацію джерельної бази дослідження за формально-змістовим принципом. Виділено групи джерел, до яких належать: *нормативно-правові документи*: – документи Російської імперії у сфері підготовки кадрів, які регулювали освіту дорослих на території Подільської губернії (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.), як-от: 1) загальноімперські законодавчі акти другої половини ХІХ – початку ХХ століття, що регулювали розвиток освіти загалом (зокрема, «Положення про народні училища в губерніях Київській, Подільській та Волинській» (26 травня 1869 р.), «Статут гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти» (30 липня 1871 р.), «Положення про сільськогосподарські школи» (1883 р.), «Ремісничі положення 1785 року», «Статут цехів 1799 р.» та інші); 2) загальноімперські законодавчі акти, що безпосередньо регулювали процес підготовки педагогічних кадрів; 3) височайші повеління; 4) міністерські розпорядження, які безпосередньо або частково висвітлювали правові основи підготовки педагогічних кадрів; 5) нагородне і правове законодавство, яке вмотивовувало здобувати педагогічну освіту; 6) розпорядження попечителя Київського навчального округу, рішення місцевих земств тощо; 7) положення та правила, що регулювали діяльність недільних та суботніх шкіл («Положення про початкові народні училища» (14 липня 1864 р. та 25 травня 1874 р.), «Положення про управління школами церковнопарафіяльними і грамотами» (26 лютого 1896 р.), «Положення про церковні школи відомства Православного віросповідання» (1 квітня 1902 р.), «Правила про уроки для дорослих» (22 серпня 1902 р.), «Правила про уроки й курси для дорослих» (20 березня 1907 р.), «Правила про церковнопарафіяльні школи» (13 червня 1884 р.), «Правила про повітові відділення епархіальних училищних рад» (28 травня 1888 р.); – документи Радянського Союзу, які регулювали радянську освіту подолян (20-ті р. ХХ ст. – 1941 р.): «Положення про управління інститутами народної освіти» (червень 1921 р.), Тимчасове положення «Про управління вищими навчальними закладами» (11 березня 1919 р.), Тимчасове положення «Про професійно-технічні школи» (1922 р.) та Положення «Про професійну школу» (1926 р.); Декрети: «Про передачу у відання народного комісаріату освіти учбових і освітніх установ та закладів усіх відомств» (25 січня 1919 р.), «Про вступ до

вищої школи» (2 березня 1919 р.), «Про ліквідацію неписьменності серед населення» (грудень 1919 р.), «Про деякі зміни в складі побудови державних установ і вищих навчальних закладів УСРР» (січень 1920 р.); Постанови РНК УСРР: «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти» (вересень 1929 р.), «Про зміну положення про технікуми» (25 вересня 1929 р.); Кодекс Законів про народну освіту УРСР (23 жовтня 1922 р.) з відповідними змінами і доповненнями в окреслений період часу тощо; *монографії*: Л. Сігаєва «Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)» (2010), Л. Тимчук «Становлення та розвиток андрагогіки в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ століття)» (2015), Л. Лук'янова «Освітні потреби різних категорій дорослих у контексті особистісного і професійного розвитку» (2018) та ін.; *дисертаційні джерела*: О. Мартіросян «Організаційно-педагогічні засади розвитку освіти дорослих в Україні (20-50-ті рр. ХХ століття)» (2013), І. Сидоренко «Проблеми самоосвіти особистості у вітчизняній педагогічній пресі другої половини ХІХ – початку ХХ століття», Л. Тимчук «Становлення та розвиток андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ століття)» (2016) та ін.; *навчально-методична література*: праці К. Ушинського «Педагогічна антропологія», «Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів», С. Миропольського «Школа і суспільство. Приватна Харківська жіноча недільна школа» (1892) та ін.; архівні та документальні джерела нормативного, статистичного та історико-педагогічного характеру; *статейні публікації та матеріали щорічників; довідково-енциклопедичні видання, серед яких унікальні пам'ятки української національної культури, як-от: «Букварь Южнорусский» Т. Шевченка, «Грамотка» П. Куліша, «Українська абетка» М. Гатцука, «Домашня наука» К. Шейковського та ін.* Визначені групи джерел мають різне науково-інформативне навантаження, оскільки відображають інформацію про освіту дорослих у різні історичні періоди України.

У процесі історіографічного аналізу досліджень, присвячених історії формування елементів освіти дорослих у другій половині ХІХ ст. та архівних документів, визначено найважливіші політичні чинники формування освіти дорослих: пізнє приєднання Поділля до Російської імперії; цілковитий урядовий контроль домашньої та позашкільної освіти; значний вплив революції 1848 р. на території Австро-Угорщини; відсутність у молоді Подільської губернії можливості ознайомлення з кращими творами української літератури; оперативність царської адміністрації у відкритті освітніх закладів з російською мовою навчання.

У рамках аналітичного огляду історіографії та джерельної бази дослідження проведено аналіз праць, пов'язаних із теоретичним осмисленням і обґрунтуванням починань у сфері освіти дорослих (І. Корфа, С. Миропольського, О. Пругавіна, Л. Тимчук, К. Ушинського та ін.). Схарактеризовано процеси розгортання активної діяльності та впровадження української мови в народних школах, упровадження кампанії лікнепу, що вплинули на публікацію великої кількості журналів, підручників та посібників.

Охарактеризовано авторську періодизацію розвитку освіти дорослих на Поділлі досліджуваного періоду: I етап – створення елементів освіти дорослих (друга половина XIX ст. – 1917 р.), для якого характерні дидактична, розвивальна, комунікативна функції андрагогіки. Цей етап пов'язаний із появою хат-читалень духовного відомства у формі засвоєння нової інформації та неформального виду освіти, недільних та суботніх шкіл у формі індивідуальної та/або групової форм організації педагогічного процесу, інформального виду освіти, класів для дорослих у формі початкової школи повторення, середніх сільськогосподарських училищ у формі освіти на робочому місці, мережі навчальних закладів, підпорядкованих галузевим міністерствам, в екстернатній формі здобуття освіти. Для II етапу – формування національної моделі освіти дорослих (1917–1920 рр.) – панівною функцією андрагогіки була перетворювальна, яка пов'язана зі змінами інтелектуального та культурного рівнів тогочасного дорослого населення і суттєво впливала на зміну освітнього процесу. Цей етап пов'язаний з відкриттям українських державних університетів у Києві та Кам'янці-Подільському; українізацією шкільної освіти в добу Української Народної Республіки; активізацією освіти дорослих громадською організацією «Просвіта». III етап – становлення радянської системи освіти дорослих на території Поділля (1920-ті – 1941 рр.), пов'язаний з адаптивною, компенсальною, розвивальною, перетворювальною та прогностичною функціями андрагогіки. З'ясовано, що підтримання молоддю педагогічних закладів Поділля заходів із ліквідації неписьменності (1922–1930 рр.), а надалі продовження цієї діяльності вчителями вечірніх загальноосвітніх шкіл (1936–1939 рр.) характеризує неформальний вид освіти дорослих.

У другому розділі – «**Становлення освіти дорослих на Поділлі (друга половина XIX ст. – 1917 р.)**» – висвітлено процес формування елементів освіти дорослих на Поділлі, охарактеризовано її загальний стан та форми, методи і засоби здійснення на різних історичних етапах.

Установлено, що формування освіти дорослих подолян у другій половині XIX ст. здійснювалося в трьох формах: формальній, неформальній, інформальній. З'ясовано, що формальний елемент освіти забезпечувався діяльністю жіночих та чоловічих духовних училищ, реальних гімназій та прогімназій, реальних училищ. Водночас неформальний елемент освіти дорослих пов'язаний із роботою публічних хат-читалень, класів для дорослих, церковнопарафіяльних шкіл, а інформальний елемент освіти дорослих – складник недільних шкіл, поширення агротехнічних знань.

Виявлено нормативно-правові основи виникнення та функціонування різних типів закладів освіти дорослих: публічних народних читалень та тематику брошур для їхньої діяльності; недільних шкіл; парафіяльного шкільництва; реальних гімназій та прогімназій, реальних училищ та закладів спеціалізованої освіти; закладів із підготовки педагогічних кадрів; поширення агротехнічних знань у Подільській губернії.

Проаналізовано географію створення, функціонування та закриття навчальних закладів на території Подільської губернії; рух дорослих подолян, які

здобувають освіту (вступники, студенти, випускники), їхній віковий, статевий, соціальний, релігійний склад; матеріально-технічні бази навчальних закладів у 1900–1917 рр. Визначено, що головною особливістю вищої освіти в міжвоєнний період є характер пізнавальної діяльності й дорослої особи, що навчається, і педагога, що відображається в методі проблемного викладу (гуртки точних наук, землемірні курси, чотиримісячні курси для підготовки вчителів при вищих навчальних закладах). Водночас спільним та поширеним засобом навчання дорослих на Поділлі можна вважати словесний – використання підручників та інших навчально-методичних посібників, які укладалися викладачами навчальних закладів відповідно до декретів Наркомосу.

Виявлено мережу закладів системи освіти дорослих, до якої входили такі навчальні заклади Подільської губернії: хати-читальні духовного відомства; Кам'янець-Подільська народна читальня; Народний дім (м. Вінниця); класи для дорослих при початкових школах; недільні школи; сільськогосподарські навчальні заклади (училища); навчальні заклади, підпорядковані Міністерству народної освіти (учительські семінарії, Вінницький учительський інститут, педагогічні курси, ремісничі відділення); Кам'янець-Подільська фельдшерсько-акушерська школа, що перебувала в підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ; навчальні заклади, що перебували у віданні Міністерства торгівлі і промисловості (Кам'янець-Подільська художньо-реміснична навчальна майстерня, реальні училища, комерційні училища); Святійшого Синоду (Кам'янець-Подільська духовна семінарія, Тульчинське єпархіальне училище, церковнопарафіяльні школи, Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія, Кам'янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія).

На основі аналізу та систематизації архівних джерел встановлено перелік навчальних дисциплін, які викладалися в навчальних закладах Поділля в другій половині XIX ст. – 1917 р. Найбільша кількість (29 найменувань) була характерна для Тульчинського єпархіального училища, а найменша – для реальних училищ Поділля (9 найменувань). За результатами дослідження визначено п'ять навчальних дисциплін, які були найбільш поширеними у викладанні подільськими навчальними закладами в той час, як-от: Закон Божий, географія, російська мова, історія та природознавство.

Здійснено структурування форм здобуття дорослими подолянами освіти в другій половині XIX ст. – 1917 р. Зокрема, виявлено такі її форми: позашкільна освіта як спосіб засвоєння нової інформації; недільні школи як нетрадиційний навчальний заклад освіти дорослих; класи для дорослих як початкова школа повторення; освіта на робочому місці; очна – мережа сільськогосподарських навчальних закладів та закладів, підпорядкованих Міністерству народної освіти, Міністерству внутрішніх справ, Міністерству торгівлі і промисловості, Святійшому Синоду; екстернатна форма здобуття освіти (екстернат).

Здійснено систематизацію й аналіз методів навчання, дидактичних засобів та дисциплін; запропоновано системно-логічну інтерпретацію методів та засобів освіти дорослих у мережі навчальних закладів Поділля в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в системі позашкільної освіти.

У третьому розділі – «**Історико-педагогічні особливості організаційно-педагогічних засад освіти дорослих (1917–1941 рр.)**» – проаналізовано організаційні та змістові аспекти становлення національної моделі освіти дорослих та її трансформацію до відповідних радянських практик. Окрему увагу приділено дослідженню форм, методів та засобів функціонування цієї системи.

Установлено, що в 1917–1920 рр. на Поділлі відбувався процес розбудови системи національної освіти, яка передбачала й освіту дорослих. З'ясовано, що освітня реформа впродовж 20-х–30-х рр. ХХ ст. пройшла декілька етапів: освіту дорослих було зведено до рівня елементарної професійної підготовки, зорієнтованої на кількісні показники за рахунок якості навчання; освіту в інститутах переведено на 4-річний термін; запроваджено районування вищих шкіл; здійснено уніфікацію освіти через створення галузевих вишів із подальшим їхнім підпорядкуванням галузевим наркоматам і відомствам.

Виявлені суттєві недоліки процесів радянзації системи освіти дорослих. Зокрема, відбулося роздрібнення та штучне кількісне збільшення вищих навчальних закладів, пристосування їх до вузьковідомчих інтересів, що призвело до погіршення стану фінансування, розпорошення матеріально-технічної та навчально-методичної бази, незабезпеченості кваліфікованими педагогічними кадрами, низького рівня освітньої підготовки абітурієнтів, зниження теоретичної підготовки студентів тощо. Також відбулася помітна політизація системи управління навчальними закладами, їхнього кадрового забезпечення та принципів формування навчального контингенту. Набули поширення процеси уніфікації освіти.

Виявлено, що якісні зрушення освіти дорослих у зазначені роки на Поділлі відбувалися здебільшого у векторі формальної освіти, за винятком мережі навчальних закладів із ліквідації неписьменності, оскільки вона належала до неформального елемента освіти і здійснювалася переважно як очна (вечірня форма навчання).

Проаналізовано реформування мережі навчальних закладів Поділля, які утворювали систему освіти дорослих у розрізі системи вищої освіти. У регіоні її репрезентували Кам'янець-Подільський державний український університет, трансформований надалі в Інститут народної освіти, а згодом – в Інститут соціального виховання, Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут, Хмельницький обласний інститут удосконалення вчителів, Вінницький медичний інститут. Професійно-технічну освіту дорослих на Поділлі забезпечували понад 20 інституцій сільськогосподарського спрямування, 18 – педагогічного. Професійно-технічна освіта була представлена також навчальними закладами художнього профілю, індустріально-технічною вертикаллю, закладами медичної спрямованості.

Здійснено структуризацію форм здобуття дорослим населенням Поділля освіти в передвоєнні роки, на основі якої виявлено: здійснення професійно-технічної освіти переважно у формі очної (денної форми навчання) при одночасній реалізації системи вищої освіти подолян на основі поєднання різних форм здобуття освіти на базі одного закладу вищої освіти: Кам'янець-

Подільський інститут народної освіти (очна (денна) форма навчання; екстернатна форма здобуття освіти, заочна); Кам'янець-Подільський учительський інститут (очна (денна) форма навчання, заочна форма навчання, освіта на робочому місці, тобто без відриву від виробництва). Основній частині закладів вищої освіти була характерна очна (денна) форма навчання.

Систематизовано методи та дидактичні засоби, які використовувалися в кожному навчальному закладі й вищої, і професійно-технічної освіти. Найбільш різноманітними у використанні навчальних методів були: Кам'янець-Подільський інститут народної освіти та Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання. Найменше методів навчання пропонував Кам'янець-Подільський державний український університет. Практична робота в структурі навчального процесу була характерна Вінницькому медичному інституту. Серед найпоширеніших засобів навчання дорослих на Поділлі були підручники та інші навчально-методичні посібники, які уклалися викладачами навчальних закладів відповідно до Декретів Наркомосу. Щодо мережі закладів професійно-технічної освіти, то кількість використовуваних методів навчання була майже однаковою серед навчальних закладів.

ВИСНОВКИ

У дисертації розкрито організаційно-педагогічні засади освіти дорослих на Поділлі в період другої половини XIX ст. – 1941 р. у конкретно-історичних умовах. Результати, одержані в процесі дослідження, дали змогу зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Проведена систематизація наукових поглядів щодо сутності поняття «освіта» з'ясовано панівну думку науковців щодо інтеграції освіти як соціального явища та оновлення змісту неперервної освіти спільно з професійною освітою, які стали засобом особистого та професійного розвитку дорослої людини. За результатами аналізу сутності дефініції «освіта дорослих», на основі виокремлених окремих негативних моментів, здійснено її уточнення, відповідно до якого «освіту дорослих» розуміємо як процес і результат засвоєння певної системи знань, умінь і навичок з огляду на сформовані фізіологічні та психічні функції дорослого (особи, якій характерні особистісні інтелектуальні можливості), його рівня самосвідомості, зрілості, економічної незалежності, життєвого досвіду та пріоритетів суспільного розвитку і потреб економіки. Досягається він при тісному взаємозв'язку формального, неформального та інформального видів освіти, який передбачає передачу соціального досвіду розвитку регіональної та вітчизняної моделі сучасникам із метою трансформації інтелектуального та культурного рівнів суспільства.

Установлено, що сучасний стан вітчизняної освіти є результатом еволюційного розвитку освіти дорослих, досягнутого завдяки розмежуванню її видів та форм, використання елементів організаційно-педагогічних засад освіти дорослих на Поділлі другої половини XIX ст. – 1941 р., як-от: післядипломної освіти, професійного навчання працівників; курсів перепідготовки та/або підвищення кваліфікації; безперервного професійного розвитку.

За допомогою методів наукового пошуку здійснено класифікацію джерельної бази дослідження освіти дорослих і виокремлено такі групи джерел: нормативно-правові документи; монографії; дисертаційні дослідження; навчально-методична література; архівні та документальні джерела нормативного, статистичного та історико-педагогічного характеру; статейні публікації та матеріали щорічників; довідково-енциклопедичні видання.

2. Обґрунтовано авторську періодизацію розвитку освіти дорослих на Поділлі на основі глибокого вивчення архівних даних та зіставлення історичних фактів у такому вигляді:

I етап – створення елементів освіти дорослих у другій половині XIX ст. – 1917 р.; II етап – формування національної моделі освіти дорослих у 1917–1920 рр.; III етап – становлення радянської системи освіти дорослих на території Поділля (1920-ті–1941 рр.).

Установлено, що формальний вид освіти Поділля був представлений мережею вищої та професійно-технічної освіти. Загальною тенденцією організації навчального процесу в міжвоєнний період стало збільшення строку навчання з 2 до 4 років. Упродовж 1920-х р. – 1941 р. у сфері професійно-технічної освіти Поділля спостерігається тенденція до її розширення, яка охоплювала всі вертикалі системи: сільськогосподарську, педагогічну, індустріально-технічну, медичну тощо.

3. На основі аналізу географії створення, функціонування та закриття навчальних закладів на теренах Поділля, рух дорослих подолян, що здобувають освіту, їхнього вікового, статевого, соціального, релігійного складу, переліку навчальних дисциплін та матеріально-технічної бази навчальних закладів, з'ясовано:

– осередки освіти, у яких дорослі подоляни здобували освіту (1900–1917 рр.). Протягом XIX ст. – 1917 р. на основі здійсненої структуризації форм здобуття дорослими подолянами освіти виділено: 1) засвоєння нової інформації через передачу традиційної картини світу слухача в усній формі з метою застосування в повсякденному його спілкуванні з оточенням (хати-читальні духовного відомства); 2) індивідуальна та/або групова форми організації педагогічного процесу (навчання відбувалося тільки раз на тиждень), спрямовані на зацікавлення та підготовку дорослих для подальшого формування в них навичок і вмій для самоосвіти (за сприятливих умов) та забезпечення належного морально-духовного розвитку слухачів. Існування такої форми пов'язано з появою недільних та суботніх шкіл; 3) форми початкової школи повторення у вигляді класів для дорослих при початкових училищах; 4) освіта на робочому місці, пов'язана з появою середніх сільськогосподарських училищ; 5) денна форма навчання, яку представляє мережа сільськогосподарських навчальних закладів; б) екстернатна форма здобуття освіти (екстернат), пов'язана з появою другокласних учительських шкіл (при Святійшому Синоді).

Здійснено системно-логічну інтерпретацію методів та засобів освіти дорослих у другій половині XIX ст. – 1917 р. у розрізі всіх мереж навчальних закладів Поділля за формальним та неформальним видами освіти.

– заклади вищої та професійно-технічної освіти в міжвоєнний період, навчальна діяльність яких належала до формального виду освіти і здійснювалася в таких формах: очної (денної форми навчання), заочної форми навчання, освіти на робочому місці (без відриву від виробництва), екстернатної. Тільки очна (вечірня форма навчання) була характерна для подільських шкіл із ліквідації неписьменності серед дорослого населення Поділля.

4. Охарактеризовано організаційно-педагогічні засади освіти дорослих на Поділлі означеного періоду. Здійснено теоретичний аналіз проблеми освіти дорослих, розглянуто зміст базових понять дослідження, обґрунтовано періодизацію, у якій виокремлено етапи розвитку освіти дорослих в Україні в зазначений період (на основі врахування соціально-економічних, соціокультурних, політичних та історичних умов), що певним чином вплинули на формування змісту та форм організації освіти дорослих в Україні в досліджуваний період

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Предметом подальшого наукового вивчення може бути порівняльний аналіз методів та засобів навчання дорослих з іншими історичними періодами освіти дорослих і в Україні, і за кордоном, а також з огляду на регіональну специфіку та особливості розвитку освіти дорослих в різних регіонах України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Фрига І. Проблеми та перспективи розвитку освіти дорослих в Україні. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Полтава, 2017. Вип. 69. С. 33–37.
2. Фрига І. О. Неформальна освіта дорослих в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. праць. Сер.: Педагогічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. № 2. С. 77–83.
3. Фрига І. О. Особливості навчання дорослих. *Педагогічний альманах*: зб. наук. праць. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Вип. 36. С. 82–87.
4. Фрига І. О. Особливості становлення освіти дорослих в Україні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць. Запоріжжя: КПУ, 2017. Вип. 52 (105). С. 22–27.
5. Шоробура І. М., Фрига І. О. Андрагогічний підхід у системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Сер.: Педагогічні науки. Чернігів: ЧНПУ, 2017. Вип. 149. С. 67–70.
6. Фрига І. О. Становлення системи освіти дорослих в Україні (1917–1941 рр.). *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Херсон: Херсонський державний університет, 2018. Вип. LXXXI, т. 3. С. 46–49.
7. Фрига И. А. Вопросы подготовки и переподготовки педагогов начальной школы Украины в 20-х годах XX века. *Научные и педагогические известия университета Одлар Юрду*. Баку, 2019. № 51. С. 298–304.

8. Фрига І. О. Встановлення та розвиток освіти дорослих в мережі церковнопарафіяльних шкіл Подільської губернії в другій половині ХІХ століття – початок ХХ століття. *Молодий вчений*: наук. журн. Херсон, 2019. № 3 (67). С. 308–314.

9. Фрига І. О. Історико-правові аспекти встановлення радянської освіти дорослих. *Інноваційна педагогіка*: наук. журн. Одеса, 2019. № 10, т. 2. С. 26–29.

10. Фрига І. О. Функціонування навчальних закладів Подільської губернії в 1900–1917 рр., підпорядкованих Міністерству торгівлі і промисловості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць. Запоріжжя: КПУ, 2019. Вип. 62, т. 1. С. 29–33.

11. Фрига І. О. Якісні зрушення формального елемента освіти дорослих на Поділлі в передвоєнні роки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*: зб. наук. праць. Сер. 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ: вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 67. С. 279–283.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

12. Фрига І. Шляхи ліквідації неписьменності на Поділлі як передумова якісних зрушень освіти дорослих в передвоєнні роки. *Наукові записки*: зб. праць молодих учених та аспірантів ХГПА / [Сучасні педагогічні дослідження в Україні: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 20 жовт. 2017 р.)]. Хмельницький ХГПА, 2017. Вип. 6. С. 62–65.

13. Фрига І. О. Освіта дорослих як невід’ємна складова освіти протягом життя. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук*: зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 16–17 лютого 2018 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. Ч. 2. С. 18–20.

14. Фрига І. О. Публічні народні читання (хати-читальні духовного відомства) як форма неформальної освіти дорослих на Поділлі в другій половині ХХ століття. *Наукові записки*: зб. праць молодих учених та аспірантів ХГПА / [Сучасні педагогічні дослідження в Україні: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 18 жовт. 2018 р.)]. Хмельницький ХГПА, 2018. Вип. 7. С. 73–76.

15. Фрига І. О. Методи та форми навчання дорослих подолян у закладах професійно-технічної освіти медичної вертикалі. *Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 берез. 2019 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2019. С. 71–75.

Наукова праця, яка додатково відображає наукові результати дисертації

16. Фрига І. О. Особливості освіти дорослих в системі післядипломної педагогічної освіти. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: тези доп. VI всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22–23 берез. 2018 р.). Хмельницький: ХНУ, 2018. С. 94–96.

АНОТАЦІЇ

Фрига І. О. Організаційно-педагогічні засади освіти дорослих на Поділлі (друга половина ХІХ століття – 1941 р.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія МОН України, Хмельницький, 2019.

У дисертаційній роботі в історико-педагогічному контексті на основі архівних, маловідомих та опублікованих джерел здійснено комплексний і системний аналіз організаційно-педагогічних засад освіти дорослих на Поділлі в другій половині ХІХ ст. – 1941 р. У рамках дослідження обґрунтовано теоретико-методичні засади, розкрито основні напрями становлення системи освіти дорослих на Поділлі в зазначений період та з'ясовано організаційно-педагогічні засади, форми, методи та засоби цієї системи. Охарактеризовано розроблення змісту та пошуки нових форм організації освітньо-виховного процесу у вишах та закладах професійно-технічної освіти; фінансування та матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів; формування студентського контингенту; запровадження політики «українізації» та «радянської» в навчальні заклади; навчальні дисципліни, що викладалися в навчальних закладах Подільської губернії. Запропоновано періодизацію розвитку освіти в зазначений хронологічний період. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулювали питання створення та функціонування різних типів навчальних закладів, акцентовано на процесі формування елементів освіти дорослих подолян у другій половині ХІХ століття. Досліджено етапи проведення радянської освітньої реформи впродовж 20-х–30-х рр. ХХ ст. Розглянуто форми здійснення навчально-виховного процесу радянськими закладами вищої та професійно-технічної освіти. Систематизовано методи та дидактичні засоби навчальних закладів і вищої, і професійно-технічної освіти Поділля впродовж 1917–1941 рр. Окреслено подальші перспективи дослідження з урахуванням сучасних тенденцій розвитку системи освіти дорослих.

Ключові слова: освіта дорослих, організаційно-педагогічні засади, Поділля, вища освіта, професійно-технічна освіта, реорганізація, навчальні заклади, інститути, технікуми, студенти.

Фрига І. А. Организационно-педагогические основы образования взрослых на Подолье (вторая половина ХІХ века – 1941 г.). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики». – Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия МОН Украины, Хмельницкий, 2019.

В диссертационной работе в историко-педагогическом контексте на основе архивных, малоизвестных и опубликованных источников осуществлен

комплексный и системный анализ организационно-педагогических основ образования взрослых на Подолье (вторая половина XIX века – 1941 г.). В рамках исследования обоснованы его теоретико-методические основы; раскрыты основные направления становления системы образования взрослых на Подолье в указанный период и выяснены организационно-педагогические основы, формы, методы и средства этой системы. Охарактеризованы: разработка содержания и поиски новых форм организации воспитательно-образовательного процесса в вузах и учреждениях профессионально-технического образования; финансирование и материально-техническое обеспечение учебных заведений; формирования студенческого контингента; внедрение политики «украинизации» и «советизации» в учебные заведения; дисциплины, которые преподавались в учебных заведениях Подольской губернии. Предложена периодизация развития образования в указанный хронологический период. Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие вопросы создания и функционирования различных типов учебных заведений, с акцентом на процесс формирования элементов образования взрослых подольян во второй половине XIX века. Исследованы этапы проведения советской образовательной реформы в течение 20-х гг. XX века. Рассмотрены формы осуществления учебно-воспитательного процесса советскими учреждениями высшего и профессионально-технического образования. Систематизированы методы и дидактические средства учебных заведений как высшего, так и профессионально-технического образования Подолья в течение 1917–1941 гг. Определены дальнейшие перспективы исследования с учетом современных тенденций развития системы образования взрослых.

Ключевые слова: образование взрослых, профессионально-техническое образование, Подолье, высшее образование, организационно-педагогические основы, реорганизация, учебные заведения, институты, техникумы, студенты.

Fryha I. O. Organizational-Pedagogical Principles of Adult Education in Podillia Region (the Second Half of the 19th Century – 1941). – Qualifying scientific work as a manuscript .

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy». – Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy Ministry of Education and Science of Ukraine, Khmelnytskyi, 2019.

The dissertation in the historical-pedagogic context, based on archive, little-known and published sources, has provided the complex and systems analysis of the organizational-pedagogic principles of adult education in Podillia region (the second half of the 19th century – 1941).

Organizational-pedagogic principles of adult education in Podillia region (the second half of the 19th century – 1941) have been revealed. The accomplished analysis gives reasons to affirm the availability of search for new forms, methods and means of study.

The following has been described: development of content and search for new forms of organization of the educational process in higher educational institutions and vocational-technical training establishments; financing, material and technical supply of educational institutions; formation of students' body; implementation of policy of «Ukrainian principles» and «Soviet principles» into the educational institutions; academic disciplines, which were taught in educational institutions of Podillia region, namely, there were determined 125 academic disciplines, among them such as: Law of God, geography, the Russian language, history and natural science; educational process in higher school and the chain of vocational technical establishments (new curricula, working programs with theoretical material, which has to be adapted during debate-lectures with students, and practical material, which was mastered in the course of seminars at the laboratories, workshops etc. have been worked out; new teaching methods have been applied: Dalton plan, projects method, laboratory method etc.; exams and tests have been abolished instead of those the collective evaluation of knowledge have been applied; summer industrial practice has become mandatory element of the training process, the duration of those depended on the specific character of educational institution).

Periodization of the education development during the mentioned chronological period has been proposed: the first phase – forming of elements for adult education (second half of the 19th century – 1917); the second phase – establishment of Soviet education for adults on the territory of Podillia region (1920-s – 1941).

The emergence of regulatory and legal acts have been analyzed, which regulated the issues of establishment and functioning of educational institutions, distinguishing the formation process of the elements of adult education of Podillia region dwellers in the second part of the 19th century, namely: formal – women and men theological colleges, real high schools and professional high schools, real vocational schools; informal – activities of public reading halls, classes for the adults, parish and parochial schools; informal element of adult education: Sunday schools, spreading of agro-technical knowledge.

The results of the accomplished monitoring of the state of adult education in Podillia region (1900–1917) specified: geographical location (including new established, acting and liquidated) educational institutions; migration of adult Podillia region dwellers, who received education (entrants, students, graduates), their age, sex, social and religious status; material-technical recourses of educational institutions.

The stages of conducting the Soviet educational reform during 1920-s have been studied, namely: 1) education was brought to the level of elementary professional training directed towards the quantitative indices for the account of training quality; 2) the training at high schools was transferred to 4-year term, the standards towards entrants were raised, the entrance exams were introduced, the higher schools were divided according to the districts; 3) unification of education – establishment of higher educational institutions with their further subordination to the sector of people's commissariats and other competent departments.

The forms of conducting the educational process at Soviet higher educational institutions and vocational-technical establishments have been scrutinized. The

vocational education has been generally obtained in the form of full-time training simultaneously realizing the system of higher education for Podillia dwellers based on the combination of different forms of obtaining education, on the basis of the same institution of higher education – Kamianets-Podilskyi Institute for People’s Education (full-time instruction); external form of study to obtain education, (tuition by correspondence); Kamianets-Podilskyi Teacher’s Institute (full-time form of study form of study, correspondence form of study, education in the workplace, i.e. in off-work hours). The majority of higher education institutions has been characterized by full-time form of study.

The methods and didactic means of educational institutions both higher and vocational education on the territory of Podillia region during 1917–1941 were systemized, which revealed the fact that among the higher educational institutions and their application of different training methods, Kamianets-Podilskyi institute for People’s Education was using during 9 years of its activity 14 educational methods. As regards the application of educational methods (there were used seminars and practical trainings) Kamianets-Podilskyi Ukrainian State University was considered as the simplest one. Practical work in the structure of the educational process was a typical feature in Vinnytsia Medical Institute. Among the prevailing training aids for adults in Podillia region was verbal - textbooks and other training -methodological manuals were accomplished according to Decrees of People’s Commissariat for Education. As concerns the system of vocational-technical establishments it has to be noted that among the vocational schools the same amount (average 5–6) of educational methods was used. Like the higher education institutions in Podillia region, verbal method was the most popular means of education.

Key words: adult education, organizational-pedagogical principles, Podillia, higher education, vocational-technical education, reorganization, educational institutions, institutes, technical schools, students.

Підписано до друку 12.11.2019 р. Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Кегль Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Замовлення № 827.

Видавець ПП Заколотний М. І.
м. Хмельницький, вул. Соборна, 55
тел.: (0382)777-717
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3770 від 28.01.2010 р.